

דברי הקדמונים

העתק מדברי רבותינו הראשונים ז"ל

הרמב"ם

הרמב"ם לא מנה בין תרי"ג המצוות שבספר המצוות שלו את מצות ישוב ארץ ישראל וכיבושה.

הרמב"ן

הרמב"ן הוסיף על מנין המצוות של הרמב"ם את מצות ישוב ארץ ישראל (במ"ע ד' ממצות הנוספות למנין הרמב"ם) וזה לשונו:

"מצוה ד'. שנצטיינו לרשת הארץ אשר נתן האל ית' לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות, או לשממה, והוא אמרו להם (במדבר לג,ג) "והורשתם את הארץ, וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם". ופרט אותה להם במצוה הזו כולה בגבולותיה ומצריה, כמו שאמר "ובואו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר בשפלה ובנגב ובחוף הים וגו'" שלא יניחו ממנה מקום. והראיה שזו מצוה, אמרו ית' בענין מרגלים "עלה רש כאשר דבר ה'... לך אל תירא ואל תחת" (דברים א,כא) ואמרו עוד "ובשלוח ה' אתכם מקדש ברנע לאמר עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם" (דברים ט,כג), וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה, כתוב "ותמרו את פי ה'", וכן "לא שמעתם" (שם), הוראה שהוא מצוה ולא יעוד והבטחה, וזו היא שחכמים קורין אותה מלחמת מצוה, וכן אמרו בגמרא סוטה (מד,ב) אמר רב יהודה "מלחמת יהושע לכבוש דברי הכל חובה, מלחמת דוד להרוחה דברי הכל רשות, ולשון ספרי וירשתה וישבתה בה בזכות שתירש תשב (דברים פסקא קנו). ואל תשתבש כי המצוה הזאת היא המצוה במלחמת שבעה עממין שנצטוו לאבדם שנאמר "החרם תחרימם" (דברים כ"ז). אין הדבר כן שאנו נצטיינו להרוג עובדי כוכבים ההם בהלחמם עמנו ואם רצו להשלים נשלים ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן עובדי כוכבים בדור מן הדורות, וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם כמאמרם (דבר' פרשה ה) הגרגשי פנה והלך לו ונתן להם הקב"ה ארץ טובה כארצו זו אפריקה, נצטיינו אנו לבוא בארץ ולכבוש מדינות ולהושיב בה שבטינו, וכן אחרי הכריתנו העמים ההם אם רצו שבטינו לעזבה ולכבוש להם ארץ שנער או ארץ אשור וזולתם מן המקומות אינם רשאים, שנצטיינו בכבושה ובישיבתה, ומאמרם מלחמת יהושע לכבוש תבין, כי המצוה הזו היא הכבוש, וכן אמרו בספרי (דברים יא) כל מקום אשר תדרוך כף רגליכם בו לכם יהיה אמר להם כל המקומות שתכבשו חוץ מן

יז בגמרא שלפנינו "אמר רבא" וכפי הנראה טעות הדפוס הוא פה ונחלף ע"י ששם פליג רבי יהודה התנא בנידון זה במשנה ע"י"ש.

המקומות האלו הרי הם שלכם. או רשות בידכם לכבוש חוץ לארץ עד שלא יכבשו ארץ ישראל, תלמוד לומר וירשתם גויים גדולים ועצומים ואח"כ כל מקום כו'. ואמרו ואם תאמר מפני מה כיבש דוד ארם נהרים וארם צובה ואין מצות נוהגות שם, אמרו דוד עשה שלא כתורה, התורה אמרה משתכבשו ארץ ישראל תהיו רשאים לכבוש חו"ל והוא לא כן עשה, הרי נצטוינו בכבוש בכל הדורות. ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה והוא דירת ארץ ישראל עד שאמרו כתובות (דף ק"ב) כל היוצא ממנה ודר בחו"ל היא בעיניך כו' ש"א ש"א כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה'... (שמ"א כו"ט), וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה הכל הוא ממצות עשה הוא שנצטוינו לרשת הארץ לשבת בה ואם כן הוא מצות עשה לדורות מתחייב כל אחד ממנו כידוע בתלמוד במקומות הרבה. ולשון ספרי מעשה ברבי יהודה בן בתירא ורבי מתיא בן חרש ורבי חנניא בין אחי רבי יהושע ורבי נתן שהיו יוצאין חוצה לארץ והגיעו לפלטיא וזכרו את ארץ ישראל וזקפו את עיניהם וזלגו דמעותיהן וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות, ואמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות.

מגילת אסתר

הגאון הר"ר יצחק ליאון ז"ל, בעל "מגילת אסתר", השיג על דברי הרמב"ן וביאר את דעת הרמב"ם כפי דעתו, וזה לשונו¹:

"נראה לי כי מה שלא מנאה הרב הוא לפי (א) שמצות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה (ב) רק בימי משה ויהושע ודוד (ג) וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצוה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח (ד,ה) כי אדרבה נצטוינו (ו) לפי מה שאמרו בסוף כתובות (ק"א, א) (ז) שלא נמרוד (ח) באומות ללכת לכבוש את הארץ בחוזקה (ט) והוכיחו מפסוק "השבעתי אתכם בנות ירושלים" וגו' (שיר השירים ב,ז; ג,ה; ח,ד) ודרשו בו שלא יעלו ישראל בחומה, ומה שאמר הרמב"ן שהחכמים אמרו כי כבוש הארץ הוא מלחמת מצוה, זהו כאשר לא נהיה (י) משועבדים לאומות, ומה שאמר עוד שהחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ, זהו דוקא בזמן שבית המקדש קיים (יא) אבל עכשיו אין מצוה (יב) לדור בה, וכן פירשו התוס' שם (ק"ב) גבי הוא אומר

יח לפנינו לא נמצא בגמרא (שם) כלשון הזה כל היוצא כו' כי אם כל הדר בחו"ל כאלו כו', ונראה שאין כמאמר הזה בכל הש"ס זולת בספרי חו"ל אשר חוץ מן הגמרא כמו ובתוספתא דע"ז פ"ה, ספרא פ' בהר פ"ה, אדר"נ ריש פכ"ו וברמב"ם (עיין לקמן) וברש"י ז"ל (שמ"א כו יט). ועתה מצאתי בילקוט (בהר רמו תרסו) שמעתיך כך מדברי הגמרא הלזו (שהציון שם מן הגמרא) בזה הלשון: "אלא לומר לך שכל היוצא מארץ ישראל לחו"ל מעלה עליו הכתוב כאלו כו'" ומוזה נראה שלפני קדמונינו היתה הגירסא כמו בגמרא, דכן מעתיק דברי הגמרא בזה הלשון גם במקומו שם בשמואל א' (רמז קלט).

יט ציוני האותיות בלשון בעל מגילת אסתר, מורים על המקומות שעליהם השיבותי בעניות דעתי כיסוד קונטרס זה בי"ד מענותי, שעל המעיין הנכבד כמובן לשום זכרונו בדברי הגאון ז"ל, כדי להתעורר על המקומות שנגעה הביקורת אליהם.

דברי הקדמונים

לעלות ועוד ראייה שאין בו מצוה, ממה שאמרו ג"כ התם (יג) כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה שאמר בבלה יובאו ושמה יהיו, ואם היה מצוה בדירת ארץ ישראל בכל הזמנים איך יבוא אחרי משה לסתור את דבריו, והא אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה וכל שכן לסתור, והמאמר שהביא מספרי (יד) שבכו וקראו המקרא הזה וירשתה וישבת בה, נ"ל שעל שלא היה בידם לקיים מקרא זה, לפי שהיה הבית חרב היו בוכים, והראיה ממה שקרעו את בגדיהם שנראה שעל החורבן היו מתאבלים, שאם מצוה זו היתה נוהגת גם לאחר החורבן למה בכו וקרעו את בגדיהם, והלא גם עתה הם יכולים לקיימה? לכך נאמר שבודאי מצוה זו אינה נוהגת אחר חורבן הבית שיבנה במהרה בימינו."

י"ד שרשי הרמב"ם מספר המצות שלו

וכאשר יעדתי בהקדמתי, למען ירוץ הקורא בדברי המענות לא יעצר בלכתו בגלל ידיעת דרך כללי מניני המצות, אעתיק בזה (בקיצור נמרץ) את י"ד שרשי רבנו הרמב"ם, שהם הצירים שעליהם תסוב הדלת הקבועה בפתח השער הגדול אשר דרך בו יבואו לידיעת ערך וסדר מגינם של התרי"ג מצות כלן, והעתקתי לשון רבינו בהקדמתו לס' המצות, וגם הוצאתי קצור כולל מעט מתמצית דבריו הקדושים אשר בפנים הספר ממה שבאר בכל שרש ושרש, ולא יצטרך הקורא (הטרוד שידיעה זו בלתי סדורה לו כל צרכה) לחפש את סה"מ להרמב"ם ז"ל כדי לעיין בו דברי י"ד השרשים הללו.

השורש הראשון – מהם שאין ראוי למנות בכלל הזה, המצות שהם מדרבנן. ופי' כל מה שהוא נכנס תחת הסוג של הלאו דלא תסור (שבת כב, עא) דהיינו כל מה שתקנו חכמים ונביאים שאחרי משה רבנו, הוא הכל דרבנן.

השורש השני – שאין ראוי למנות כל מה שלמדין באחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, או בריבוי וכן בתנאי שלא נמצא שאמרו בו חכמים מפורש, שזה הוא דאורייתא, אבל במקום שנמצא שאמרו כן, אזי תמנה המצוה והיא אף שנלמדה בא' מן המדות.

השורש השלישי – שאין ראוי למנות מצות שאינן נוהגות לדורות. והיינו שפעולת חיוב צווי המצוה לא יתמיד לדורות, שלא בא מתחלה הצווי עליה אלא באופן שתהיה רק לפי שעה, כמו איל המלואים שעשה משה, ושה הפסח שלקחו ישראל במצרים, מבעשור לחודש דוקא, וכמו תרומת מדין וכדומה.

השורש הרביעי – שאין ראוי למנות הציוויין הכוללים כל התורה. ושיש ציוויין שיכללו המצות כולם, שמבלעדם לא היה בגדר שיוכלו כל המצות עמוד, אזי אין פנים למנות הצווי הזה מצוה בפני עצמה, ושורש זה מובן היטב.

השורש החמישי – שאין ראוי למנות טעם המצוה, מצוה בפני עצמה. ויש שבמצות ל"ת כלול טעמה של מצוה, שלא תעשה זאת כדי שלא תבוא לידי עבירה פלונית, או כדי שלא יסובו ע"י העבירה רעות יותר גדולות, ודברי התורה הקדושה לדקות עניניה, יש שנראה לכאורה כמו שיש לאו שני בענין, זהו כונת זה השורש להתעורר על זה, שלא למנות רק את הצווי ולא את הלאו היוצא ממנו.

השורש השישי – שהמצוה שיהיו בה עשה ולא תעשה, ראוי שימנה עשה שבה עם מצות עשה, ולא תעשה שבה עם מצות לא תעשה. ודהיינו מצוה הכוללת משתייהן, או שקדמה עשה ללאו, או שהלאו ניתק לעשה.

השורש השביעי – שאין ראוי למנות משפטי התורה, ופי' תנאי ודקדוקי מצוה, במקום שבארה התורה שבאופן זה תקיים המצוה כן ובאופן פלוני כן, אזי לא יהיה כל משפט ומשפט מצוה בפ"ע.

ב אבקש מאת פני המעיין הנכבד, אשר עתותיו בידו, שיטיב נא ללמוד את זה השורש השלישי בעיין והשקפה טובה בפנים סה"מ לרבינו הרמב"ם ז"ל עם ההשגות וההתנצלות אשר שם, כי אך הוא זה (זה השורש לבדו) ציר הברזל אשר עליו תסוב הדלת להשער שפתחתי לכדי ההתבוננות במאמר בקורתי בקונטרס זה.

השורש השמיני – שאין ראוי למנות שלילת החיוב עם האזהרה.

עברי מלת "לא" כוללת שני מושגים יחד, אזהרה חיובית ושלילת החיוב; אזהריית, היינו במקום שצותה תורה שלא תעשה דבר פלוני, ואם תעשה אזי אתה עובר על הלאו, ושליליית, הוא שיש שאין שם אזהרה, אלא שהתורה שוללת מדבר זה את מציאות החיוב שנמצא בו, אל נטעה לחשוב שמלת "לא" במקום זה, מושג של "לית יש לה, אלא הוא רק בעין ספור דברים, שבכאן אין אתה מחויב לעשות כך וכך; ועל המשכיל בעל ההגיון לעיין היטב בשורש זה בספר המצות, כי מושכל נעים נכלל בו.

השורש התשיעי – שאין ראוי למנות הלאוין והעשה, אבל המזוהר מהם והמצווה

בהם. ור"ל עשה או ל"ת שנמצא שהתורה הוסיפה במעשה ההיא צווי על צווי, וכן בהל"ת אזהרה אחר אזהרה, ולא נמצא לרו"ל, שיוציאו אחת מן הציוויין או האזהרות השניות הן לסוג מצוה אחרת לגמרי מן המצוה הראשית שבה באו, אזי לא נחשבן כולן למספר מצות מיוחדות, כי אם נאמר עליהן שבאו רק לחזק הענין של המצוה ההיא היסודיית.

השורש העשירי – שאין ראוי למנות ההקדמות שהן לתכלית אחת מן התכליות.

וכמו במצות לחם הפנים שהקדימה לה התורה, את ההכנות הדרושות אליה, האיך תעשינה הלחם, שכל אופני ההכנות אינן מצות בפני עצמן, כי אם רק המצוה עקרית הראשית האמורה בענין.

השורש האחד עשר – שאין ראוי למנות חלקי המצוה בפרט, חלק וחלק בפני

עצמו, כשיהיה המקובץ מהם מצוה אחת. ופי' יש צוויין שבקיומן תבאנה פעולות ממעשים שונים, כמו ד' מינים שבלולב, וד' ציצית שבטלית וכדומה, אל נחשוב כל אחת מהן למצוה בפני עצמה, לצד שהם רק החלקים והמקובץ מהם אחד הוא, ומובן.

השורש השנים עשר – שאין ראוי למנות חלקי מלאכה מן המלאכות שבא הצווי

בעשייתה, כל חלק וחלק בפני עצמה. וכגון שהמצוה יש לה חלקים רבים לעשותם כל אחד לבדו, ואחר שיוגמרו כל החלקים אזי שם מצוה קורא לה, שלא נטעה למנות כל חלק למצוה בפ"ע.

השורש השלושה עשר – שהמצות לא ירבה במספרם במספר הימים שתחייב

בהן המצוה ההיא. והיינו מצוה הקבועה לימים ידועים רצופים בזה אחר זה, שבכל הימים ההם לא תשתנה פעולת המצוה, אזי נחשבה רק מצוה א' וכו'.

השורש הארבעה עשר – שאין ראוי למנות העמדת הגדרים במצות עשה.

מצות שיש עליהם עונשים שונים בבטולם, והעונשים הם ג"כ מצות, אל נטעה לחשוב עונש כל מצוה למצוה מיוחדת, אלא נחשוב מספרן רק כמספר מיני העונשין.

אלה הם י"ד השרשים שעל פיהם מנה רבינו ז"ל לכל התרי"ג מצות המסודרות

בספר המצות ובאורו עליהן, וכל הרוצה לעמוד עליהם ולעיין בהם, יעיין בפנים בסה"מ ויתענג מאד למראה העיונים וההגיונים הדקים, המושגים הזכים שבכל שורש לבדו, וימצא מרגוע לנפשו ויתן אחרי כן צדק ליסוד קונטרסנו זה, וזאת לדעת כי בהעתקת כל השרשים בזה, עוד תועלת משנה צפונה בה, שהיא תועלת רבת הערך, יען לפי הנרמז בקצרה בהקדמה וכפי שיבואר בפנים, הלא תוכן השגתנו על הגאון בעל

מצות ישיבת ארץ ישראל

מגילת אסתר היא, במדה שנוכיח לדעת שהטעם שנתן הוא ז"ל למה שסלק רבנו למצוה זו מן המנין, איננו המוכרע ולא יספיק להיות הטעם האמתי, על כן אולי ימצא בין הקוראים המבינים מי שיוכל למצוא לבחור מכל הי"ד שרשים, את הנכון להיות טעמו של רבנו.

כללים אחדים נחוצים ליסוד הקונטרס הזה

(על פי אשר הוצאתים מתמצית דברי רבותינו בבאורי השרשים וסדר המצות, והמבואר בספרו הגדול

(ספר היד החזקה) של רבינו ז"ל, ואשר יובנו על פי השכל וההגיון הישר המונח בחיק הכרח המציאות).

א. במבואר, יסוד מנין המצות והכרחיותן למנות זו ולא זו, הם הי"ד שרשים הנ"ל, ועל כן מצוה שלא נמנית בתרי"ג, בהכרח שיש ביניהם שורש אחד שהיא אינה מתאימה על הכלל שבו.

ב. כידוע, שיש חלוקי דעות במנין המצות לכמה מרביותא שקמו אחרי הרמב"ם, וכולם טעמיהם ג"כ, רק הכרחיות ההסכם של המצות לפי כל הי"ד שרשים הנ"ל, ופולגתם היא רק בזה, איזה מצוה מסכמת ומתאמתת וסובלת יותר את כולן כא.

ג. כל מצוה המסולקת מן המנין, מפני שאינה מתאמתת עם שורש אחד מן השרשים, לא בטלה בכל זאת מהיות תורת מצוה עליה, היינו שחובת קיומה אחת היא, רק שאינה ממנין תרי"ג, והמצוה נשארה בכ"ז מצות חובה, במדה אחת עם אותן המנויות במנין.

ד. במה דברים אמורים, באותן המצות שסלוקן מן המנין הוא על ידי שאינן מתאימות עם האחד או השנים מכל הי"ג שרשים – חוץ מן השורש השלישי. אבל אם טעם הסלוק הוא בשביל שאינה מתאמתת עם הכלל שבשורש זה, אז מלבד שאינה מן המנין, עוד היא גם שלא בתורת מצוה מחייבת היום, ואפילו מדרבנן, ובשום צד ואופן מאופני דרכי התורה אין עליה שום תורת חיוב עוד, מפני שהצווי עליה היה לכתחילה רק לפי שעה.

ה. רבנו הרמב"ן בהשגותיו על רבנו הרמב"ם, יש שיסתייע ממה שכתב רבנו בעצמו בחבורו הגדול (ס' היד החזקה), ובמקום שאין הכרע שם משיבו הגאון בעל מגלת אסתר ז"ל דלא כך היתה כוונת רבנו, נשמע מזה שבאם היתה כוונת רבנו במקום ההוא כדברי הרמב"ן אזי היה הגאון ז"ל מודה לו.

ו. דרך המתנצל בעד איזה דעה שתהיה, בהכרח שבעל הדעה ההיא בעצמו, יסכים ויודה לדברי העומד להמליץ בעדו, ולא מן השם הוא שהמליץ ידבר נגד רוחו של בעל הדעה עצמה.

ז. המתוכח בענין מה ומביא ראיה לדבריו מדברי בעל שיטה ידועה, בעל כרחו צריך לומר שבעל השיטה ההיא סובר כדברי המתוכח, ולא מן המציאות הוא שיביא אדם ראיה ממי שיסבור ההיפך ממנו באותו הענין עצמו.

ח. באם כללות דברי מי שהוא בנויים על איזה בנין חזק, בהכרח שיהיה גם יסוד חזק לבנין זה, אבל אם אבני היסוד מנופצות הנה ויש להסיען ממקומן אחד אחד שאזי יפול כל הבנין למשואות, ממילא שבטלו אז כל הדברים שבנאום על בנין העומד על יסוד רעוע.

ט. ואין צריך לומר אם תכלית דברי המתוכח והמתנצל מביאים לידי החלטה שהיא

כא עיין במענה א' בעמ' נה, ששם מרחיב המחבר ענין זה, ומה שהערנו שם (העורך).

מצות ישיבת ארץ ישראל

נגד הלכה מפורשת להלכה פסוקה בתלמוד, אזי לא תועילנה כל ההתנצלות.
י. אם שנים מחולקים בשיעור הבנת איזה ספור או מאמר אגדי, אזי הכלל הגדול
"דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר" (ירוש' ר"ה פ"ג ה"ה) בא
ומלמדנו דעת האיך להבינו, או שנשכיל מן האמור לפניו או לאחריו.

והנה כל העשרה כללים הללו מובנים לכל איש עד שמוכרחים הם מצד השכל
והסברה ההגיונית מבלי שיש להניעם ממקומם, אכן יתרם יראה הרואה בהכנסו בתוך
דברינו בפנים הקונטרס והכל מפורט ומבואר לפניו כל דבר במקומו הראוי לו, ועל
פי הכללים היסודיים הללו נלך אי"ה לבטח דרכנו, ונעתיק בזה את דברי הרמב"ן
ודברי הגאון מהר"י-ליאון ז"ל, ואחרי כן יבואו דברי בקורתנו בי"ד המענות הבאים
ביסוד קונטרס זה.